

תפישתו הציונית-דתית של הרב סולובייצ'יק

הרב סולובייצ'יק התמנה בשנת תשי"א לחבר במועצת גדולי התורה של אגודת ישראל בארה"ב וליו"ר הוועד הפועל המרכזי של אגודת ישראל בארה"ב. לאחר שנים ספורות עבר הרב סולובייצ'יק לתנועת המזרחי, והפך לאחד מנושאי דגלה של הציונות הדתית באמריקה. הצטרפותו של הרב סולובייצ'יק לתנועת המזרחי הייתה מהלך נועז ותובעני, שנבע מתוך אמת פנימית עמוקה. כך תיאר הרב סולובייצ'יק את הקושי במעבר הזה:

בניתי מזבח, עליו הקרבתי לילות נדודי שנה, ספקות ופקפוקים... יהודים כמוני ואחרים, אשר שורשיהם יונקים מן הקרקע העתיק של אבי ורוא ואשר התקשרו עם התנועה, הרי הם בבחינת יוסף, הנדרשים להקריב על המזבח את מנוחת הנפש שלהם, יחסי חברות וידידות.¹ אין ספק שבמהפך שעבר הרב סולובייצ'יק יש חומר רב לביגורף. במאמר זה לא נדון בהיבטים הביוגרפיים, אלא בהשתמעויות הרעיוניות של עמדתו הציונית של הרב סולובייצ'יק.² הציונות של הרב לא נבעה רק משיקולים מדיניים-מעשיים, אלא לוותה ברקע הגותי עמוק.

א. 'קול דודי דופק': משמעותה הדתית של מדינת ישראל

המאמר 'קול דודי דופק' מקורו בדרשה שנישאה ביום העצמאות של מדינת ישראל בשנת תשטי"ז.³ חלקו הראשון של המאמר עוסק בשאלת הרע בעולם. נסכם רק את מסקנתו של הרב סולובייצ'יק בנושא זה. לדבריו, אין מענה אינטלקטואלי לבעיית הרע בעולם. במקום לכלות אנרגיה לריק על חיפוש תשובה שלא תימצא, האדם צריך להתמודד עם המצוקה מזווית אחרת: הסבל צריך לשמש כזרז לפעילות נמרצת. האדם הנפגש עם הרוע, צריך לנצל את מצב המצוקה הזה לשיפור עצמי ולהתמודדות מחודשת עם חייו. בהמשך המאמר הרב סולובייצ'יק מיישם את הגישה הזו בנוגע לתגובתנו למוראות השואה:

...במשך חמש עשרה השנים האחרונות נתייסרנו בעינויים שאין כמותם בתולדות אלפי שנות גלות, עלבון ושמד. פרשת הסבל לא נחתמה בייסודה של מדינת ישראל. כיום הזה עוד שרויה מדינה זו במשבר ובסכנה, וכולנו מלאי פחד וחרדה לגורלו של היישוב. (שם, עמ' 19)

לאחר הזוועה האיומה שעברה על עם ישראל בשואה, מתייסרת עכשיו מדינת ישראל במאבק לחיים ולמוות. איפה הצדק? איך אפשר להסביר את ההיסטוריה האיומה של המאה העשרים? הרב

1. חמש דרשות, עמ' 24.

2. זיקתו של הרב סולובייצ'יק לציבור הדוגל בערכי הציונות הדתית, או האורתודוקסיה המודרנית, באה לידי ביטוי גם בגישתו ללימודי חול, וכן בעמדתו ביחס ליצירה הטכנולוגית של העולם המודרני. במאמר זה לא נדון בשאלות אלו, אלא רק בגישתו אל הציונות כתנועה הלאומית של העם היהודי. ועיי: ו"ס וורצבורג, "היסודות הפילוסופיים במשנתו הציונית-דתית של הרב סולובייצ'יק", בתוך: א' שגיא (עורך), אמונה בזמנים משתנים, ירושלים תשנ"ז, עמ' 111-122.

3. עיי דברי הגות והערכה, עמ' 23.

סולובייצ'יק לימד אותנו, שאין לנו לצפות לתשובה על שאלות אלו. האדם אינו יכול לחדור מבעד לערפל המכסה את דרכיו של הקב"ה בהיסטוריה. השאלה הצריכה להעסיק אותנו היא אחרת: אם יפה לנו להעמיק שאלה בשעת סיוטי בלהות, אז עלינו להציעה בצורה הלכתית, ולשאל: 'מהי חובת האדם הסובל הנולדת מתוך הסבל? מהי בת קול הציווית הבוקעת מתוך הייסורים?! לשאלה זו יש, כמו שאמרנו למעלה, פיתרון, והוא מתבטא בפסק הלכה פשוט. אין צורך בספקולציה מטאפיזית כדי לברר את הלכות תיקון הרע. 'לא בשמים היא'. אם נצליח לנסח תורה זו מבלי לטפל בשאלת הסיבה והתכלית, נזכה לישועה שלמה.

(שם, עמ' 19-20)

הרב סולובייצ'יק פתח בהתמודדות עם הרע במישור האישי, וכאן הוא עובר אל המישור הציבורי. עם ישראל כולו עבר חוויה טראומתית של עינויים וסבל. כיצד יתמודד עמה? הרב סולובייצ'יק דוחה את הניסיון לחפש הסבר סיבתי. הדרך הנכונה, גם ברמה הלאומית, היא לראות בסבל תמריץ לתיקון, לעשייה חדשה. לשם כך, מדגיש הרב, "אין צורך בספקולציה מטאפיזית". אין צריך לשאול למה נתן הקב"ה לשואה להתרחש. נשאיר לקב"ה את אשר לו, ונתרכז אנחנו באשר לנו.

לא רק הסבל מחייב, אלא גם החסדים. האדם והעם שנהנו מחסדי ה', חייבים לגמול לו בעשייה נמרצת. קל וחומר כאשר מדובר בחסד נסי, על טבעי⁴. גם סבל נורא וגם נסים גלויים מאפיינים את תקופת תקומתה של מדינת ישראל; שניהם מחייבים אותנו להיענות לרצון ה'. ההיענות חייבת להיות נמרצת ומיידי. המאמר 'קול דודי דופק' קיבל את שמו מפסוק מפורסם בשיר השירים (ה, ב):

אני ישנה ולבי ער, קול דודי דופק, פתחי לי אחותי רעייתי יונתי תמתי, שראשי נמלא טל, קווצותי רסיסי לילה.

הפסוקים ממשיכים לתאר את תגובתה המאכזבת של הרעיה (שם, ג):

פשטתי את כותנתי - איככה אלבשנה? רחצתי את רגליי - איככה אטנפם?

בסופו של דבר הרעיה מתעשתת, וקמה לפתוח את הדלת לדודה. אך אז כבר מאוחר מדי (שם, ד-ה):

קמתי אני לפתוח לדודי, וידי נטפו מור, ואצבעותי מור עובר על כפות המנעול. פתחתי אני לדודי, ודודי חמק עבר.

הרב סולובייצ'יק מביא פסוקים אלו כדי להצהיר: אסור להחמיץ את השעה. כאשר הדוד דופק, כאשר נתבעת מאתנו היענות ופעולה מהירה, אסור לנו לחכות ולהתמהמה. את המערך התיאולוגי הזה הרב סולובייצ'יק מתרגם למציאות היסטורית:

לפני שמונה שנים, בעצם ליל בלהות מלא זוועות מיידנק, טרבלינקה ובוכנוולד, בליל של תאי גז וכבשנים; בליל של הסתר פנים מוחלט, בליל שלטון שטן הספקות והשמד, אשר רצה לסחוב את הרעיה מביתה לכנסייה הנוצרית; בליל חיפושים בלי הרף ובקשת הדוד - בליל זה גופו צץ ועלה הדוד. הא-ל המסתתר בשפירי חביון הופיע פתאום, והתחיל לדפוק בפתח אוהלה של הרעיה הסחופה והדוויה, שהתהפכה על משכבה מתוך פרפורים וייסורי גיהנום. עקב ההכאות והדפיקות בפתח הרעיה עטופת אבל, נולדה מדינת ישראל!

(דברי הגות והערכה, עמ' 23)

הסבל של שנות השואה, וגם הנסים של תקומת המדינה, מכוונים את מבטנו אל הקמת מדינת ישראל. מכאן שגם התגובה צריכה להיות בכיוון הזה - תרומה לביסוסה של המדינה. אך בכך אנו מקדימים את המאוחר. בשלב הזה הרב סולובייצ'יק מונה "שש דפיקות" של הדוד בפתחה של הרעיה; שישה גילויים משמעותיים בהקמתה של מדינת ישראל.

הדפיקה הראשונה היא הנס המדיני שבהקמת המדינה. גם רוסיה וגם ארה"ב תמכו בכיוון מדינת ישראל, בתמימות דעים נדירה מאין כמותה של מזרח ומערב. "נוטה אני להאמין", כתב הרב סולובייצ'יק, "שארגון האומות המאוחדות נוצר במיוחד לתכלית זו". והוסיף קביעה שספק אם השתנתה ביובל שחלף מאז: "נדמה לי, שאין להצביע על שום הישג ממשי אחר על ידי האו"ם"⁵. דפיקת הדוד השנייה מתבטאת בניצחון הצבאי. עצם הניצחון של צבא ההגנה הישראלי הקטן על חילות מדינות ערב הוא נס ופלא. פלא גדול יותר הוא אי-הסכמתם של הערבים לגבולות החלוקה. לוי היו הערבים מסכימים להצעת החלוקה, מדינת ישראל הייתה נולדת קטועה ורצועה. "שלישית", כתב הרב סולובייצ'יק, "הדוד התחיל לדפוק גם בפתח האוהל התיאולוגי, וייתכן, כי זוהי הדפיקה החזקה ביותר"⁶. התיאולוגיה הנוצרית ראתה בגלות עם ישראל מארצו הוכחה חזקה לאמיתות הטענות הנוצריות, שהקבי"ה זנח את עם ישראל, ובוחר במקומו בכנסייה הנוצרית. תקומת מדינת ישראל שמטה את הבסיס מתחת לתיאולוגיה הנוצרית, והוכיחה שה' עדיין חפץ בעמו הנחצי, לא החליפו ולא המירו.

הדפיקה הרביעית היא חיזוק הזהות היהודית בעקבות הקמת המדינה. מדינת ישראל מהווה מוקד לזהות היהודית ולמניעת התבוללות וטמיעה. אפילו היהודים המתכחשים למדינה, חייבים להתמודד עם שאלת זיקתם אליה, ובכך נאלצים לחיות באופן מתמיד את יהדותם. יש לזכור שהרב סולובייצ'יק כתב את דבריו בשנות החמישים של המאה העשרים, יותר מעשור לפני מלחמת ששת הימים. לאחר המלחמה, תרומתה של מדינת ישראל לזהות היהודית הפכה לגדולה ולמשמעותית עוד הרבה יותר.

הדפיקה החמישית היא ההכרה שדם יהודי אינו הפקר. בפעם הראשונה מאז שגלינו מארצנו, למדו אויבינו כי אי אפשר להתעלל ביהודים מבלי לספוג תגובה. בזכות מדינת ישראל דם של ילדי ישראל ננקם משופכיו.

הדפיקה השישית היא קליטת העולים. בכל שנות גלותנו, פליטים יהודיים היו בורחים ממקום למקום, מבלי שמצאו מנוח לכף רגלם. מדינת ישראל פתחה את שעריה בפניהם, ונתנה להם מחסה מוצק. הרב סולובייצ'יק עצמו קושר במקום אחד את תמיכתו בציונות עם השפעתה של השואה⁷. כאן הוא מגלה טפח מהשפעה זו, כאשר הוא כותב:

לוי קמה מדינת ישראל לפני השואה ההיטלראית, מאות אלפי יהודים היו ניצולים מתאי הגז והכבשנים. פלא המדינה בושש קצת לבוא, ובעטיו של איחור פעמיו הוצאו להריגה אלפים ורבות מישראל.
(דברי הגות והערכה, עמ' 28-29)

חשוב להבין את משמעותן של שש הדפיקות. למעשה, הן אינן עשויות מעור אחד. שתי הדפיקות הראשונות מדברות על יד ה' שנגלתה בהקמת המדינה, בנס המדיני והצבאי. ארבע הדפיקות האחרות אינן עוסקות בנסים, אלא מדברות על המשמעות החיובית שיש למדינת ישראל בחיים

5. שם, עמ' 23-24.

6. שם, עמ' 24.

7. חמש דרשות, עמ' 25.

היהודיים. המכנה המשותף לשש הדפיקות הוא שכולן מתייחסות להיבטים שונים של משמעות דתית בהקמת מדינת ישראל. כולן מיועדות לכוון את מבטנו אל הייעוד והמשימה העומדים לפנינו: ביצורה של המדינה.

ואכן, מגמתו של הרב סולובייצ'יק במאמר 'קול דודי דופק' הייתה לקרוא לשומעיו להירתם לפעילות למען המדינה, לעלות אליה ולתרום למוסדותיה. התמסרות כזו יכולה לשנות את מצבה של המדינה, בתחום הגשמי ובתחום הרוחני.

יהודי אמריקה היו יכולים בוודאי להחיש את תהליך הקולוניזציה [=התיישבות]... אילו היינו מייסדים יותר קיבוצים דתיים, אילו בנינו יותר בתים לעולים חרדים, אילו הקימונו רשת מסועפת של בתי ספר - היה מצבנו אחר לגמרי. (שם, עמ' 29-31)

מהו המעבר מהשואה, דרך שש הדפיקות, אל הקמת המדינה? ברור מה הרב סולובייצ'יק **אינו** אומר: הוא אינו גורס קשר סיבתי בין השואה למדינה. בתחילת המאמר יוצא הרב בשצף-קצף כנגד כל ניסיון לפענח סיבתיות ביד ה' בהיסטוריה. אין אמירה שהייתה מרגיזה אותו יותר מאשר שהקב"ה כביכול אָפֵּשׁר את זוועות השואה, כדי שבעקבותיה תוקם המדינה. הקשר שמכונן הרב סולובייצ'יק הוא אחר לגמרי. השואה, כמוה כנסי הקמת המדינה, מחייבת אותנו להתעוררות, לעשייה, להתמסרות לייעוד נאצל. אך לאיזה כיוון עלינו ללכת? לשם כך עלינו להתבונן, בין היתר, בהיסטוריה. הנסים שהתגלו בהקמת המדינה מעידים שה' חפץ בה. התועלת שמפיק עם ישראל מן המדינה, בעידוד הזהות היהודית ובשמירה על הקיום היהודי, גם הם מפנים את תשומת לבנו אל מדינת ישראל. כל אלו מלמדים אותנו שבכיוון הזה עלינו לפעול.

ב. היחס לציונות החילונית

מה צריך להיות יחסו של הציבור הדתי אל הציונים החילוניים ואל מפעלם? כדי להשיב על שאלה זו, הרב סולובייצ'יק משתמש באבחנה בין גורל לייעוד. הנקודה הבסיסית ביותר בהבדל שבין גורל לייעוד היא הפסיביות מול האקטיביות. בקיום של גורל, האדם נשלט על ידי כוחות חזקים ממנו. הוא מיטלטל ממקום למקום, מרעיון לרעיון, מרגש לרגש. הוא סביל, פסיבי, נותן לחיים לעשות בו כרצונם. לעומת זאת, בקיום של ייעוד, האדם שולט בחייו. הוא מכיר בייחודו, באינדיבידואליות שלו, בהיותו אדם פרטי. הוא קובע בעצמו את דרכו, ואינו נכנע לנסיבות החיים. האדם אמנם נזרק לתוך העולם, ואינו קובע את גורלו. אך הוא יכול להפוך את הגורל לייעוד: לנצל את נסיבות קיומו לשם מטרת ערכיות ורוחניות, שהוא בוחר בהן. המושגים הללו קיימים לא רק ברשות היחיד, אלא גם בעולמו של הציבור.

הקב"ה כרת עם בני ישראל שתי בריתות: ברית מצרים וברית סיני⁸. הברית הראשונה היא ברית גורל, והשנייה ברית ייעוד. ברית הגורל הלאומית מתייחסת לעובדות הקיום היהודי. בעל כורחו, היהודי מזוהה כשייך לעם מיוחד ונבדל. הוא אינו יכול לברוח מן הגורל היהודי:

אי אפשר לו לאדם מישראל להגלות את א-להי העברים מרשותו ומתחמומו. גם כי יחלל את שבתו, יטמא את שולחנו ומשכבו, וישתדל להתכחש לעצמו, לא יינצל משלטונו של א-להי העברים הדולק אחריו כצל. כל זמן שחוטמו של אדם מעיד על מקור מחצבתו, כל זמן שטיפת דם עברי נוזלת בעורקיו, כל זמן שבשרו הוא בשר עברי - הוא עובד מאונס את א-להי העברים.

(שם, עמ' 34)

8. דברי הגות והערכה עמ' 32-33.

היהודים הם חריגים בין העמים. הגורל היהודי הייחודי מתבטא בכל מקום. בהקשר זה מזכיר הרב סולובייצ'יק איך בימי מלחמת העולם השנייה סירב רוזוולט לקבל משלחת של רבנים, שרצו לבקש ממנו לפעול להצלת יהודי אירופה⁹. אפילו במדינה נאורה כמו ארצות הברית, היחס ליהודים הוא שונה.

לשיתוף הגורל היהודי יש גם פן חיובי. שיתוף הגורל מביא לתחושות של אחווה והשתתפות בין כל חלקי העם. כל יהודי חש את סבלו ומכאובו של כל יהודי אחר, גם אם הוא גר בקצה השני של הגלובוס¹⁰; לכן כל יהודי צריך להירתם לעזרתו של אחיו הסובל¹¹. עדיין מדובר בגורל ולא ביעוד, כי התודעה והעשייה הרצויות הללו הן רק תגובה ללחץ חיצוני.

בנקודה הזו הרב סולובייצ'יק מכה על חטא במאמר 'קול דודי דופק': חטאנו, יהודי אמריקה, כאשר בזמן מלחמת העולם השנייה לא הרעשנו עולמות להצלת אחינו. בטחנו בנשיא רוזוולט, והזנחנו את ברית הגורל שלנו עם אחינו הנאנקים. אסור לחזור על הטעות הזו; אנו חייבים להיחלץ לעזרת אחינו במדינת ישראל, הנתונים בסכנת השמדה מצד נאצר¹². פעם נשאל הרב על ידי אחד מתלמידיו, האם כדאי לערוך בבית ספר יהודי טקס זיכרון לשואה. הרב אישר, בתנאי שידגישו בטקס את המחדל של יהדות אמריקה, שלא התאמצה מספיק לסייע ליהודי אירופה, את שתיקת מדינות העולם ואת החובה המוטלת עלינו לסייע מכאן ואילך לכל יהודי הנתון במצוקה¹³.

לצד ברית הגורל ישנה גם ברית הייעוד. לברית הזו יש תוכן חיובי: התמסרות מוחלטת של כל האומה למטרה עילאית - עבודת ה'. הברית הזו אינה נובעת מאילוצים ומכפייה חיצונית, אלא מבחירה חופשית משותפת בחיים של תוכן ומשמעות¹⁴.

בנקודה הזו מגיע הרב סולובייצ'יק לשאלת היחס אל הציונות החילונית. הציונות החילונית, אומר הרב סולובייצ'יק, היא שותפתנו למפעל בניית הארץ, אך היא נכשלה בשתי נקודות. ראשית, הציונים החילוניים השלו את עצמם שהקמת המדינה תשנה את ברית הגורל היהודית. לא עוד בדידות בין העמים, לא עוד גורל ייחודי ומוזר. הקיצוניים שבין הציונים החילוניים שאפו גם למחוק את תחושת האחדות בין יהודי הגולה ל"יהודי החדש" הנוצר כביכול בארץ. זוהי טעות דרמטית: גורלה של מדינת ישראל מוכיח שהעולם ממשיך להתייחס ליהודים באופן חריג, המייחד ומבדיל אותם מעמים אחרים:

9. דברי השקפה, עמ' 50.

10. דברי הגות והערכה, עמ' 35-36.

11. שם, עמ' 38.

12. שם, עמ' 48-51.

13. הרב צ'י שכטר, מפניני הרב, ירושלים תשס"א, עמ' קד-קה.

14. דברי הגות והערכה, עמ' 39-40. מי רוזנק משווה את "ברית הגורל" ו"ברית הייעוד" בהקשר זה, ל"איש ההדר" ו"איש האמונה" מהמאמר 'איש האמונה הבודד'. ראה: מי רוזנק, "האדם היהודי והמדינה", בתוך: ש' ישראלי ואחרים (עורכים), ספר יובל לכבוד מורנו הגאון רבי יוסף דוב סולובייצ'יק שליט"א, ירושלים-ניו יורק תשמ"ד, עמ' קסג. קשה לי לקבל השוואה זו, משום שבברית הגורל מדגיש הרב סולובייצ'יק את הממד הפסיבי, בעוד הסממן העיקרי של "איש ההדר" הוא האקטיביות שלו.

מדינת ישראל מבודדת היא כיום בדיוק כבדידותה של כנסת ישראל במשך אלפי שנות קיומה. ואולי בולטת היא בדידותה של המדינה היום יותר מבעבר, כי היא מתגלה בעליל בזירה הבין-לאומית. (דברי הגות והערכה, עמ' 52)

הטעות השנייה של הציונות החילונית חמורה אף יותר. היא התעלמה מברית סיני, מברית הייעוד. הציונים החילוניים ניסו לבטל את ההתמסרות של כנסת ישראל לעבודת בוראה. "רק תנועת שיבת ציון הדתית, בתפיסתה המסורתית והמקורית, בכוחה לתקן את המעוות"¹⁵.

במקום אחר מציין הרב סולובייצ'יק כי אנחנו מקיימים שותפות עם הציונות החילונית, אך השותפות הזו מוגבלת:

כדי לבנות את מדינת ישראל צועדים אנו עם כל המפלגות, מפני שמאמינים אנו, כי מדינת ישראל היא הדרך המובילה אל הר המוריה, ומפני שברור לנו, כי לבדנו לא תצליח נסיעתנו בדרך זו... כשהדבר נוגע להר המוריה, להלכות אישות, חינוך, לשמירת שבת, למאכלות אסורות, לרבנות ולהוראה, ל'מיהו יהודי' - מצהירים אנו בגאון לשני הנערים, יהיו מי שיהיו בקואליציה אתנו: "שבו לכם פה עם החמור, ואני והנער נלכה עד כה ונשתחוה"¹⁶... אנו משתפים פעולה אתכם בכל המפעלים, אולם אין פשרות בנוגע ל"מקום אשר אמר לו הא-לוהים".

(חמש דרשות, עמ' 32)

דברי הרב סולובייצ'יק הללו אינם נאמרים בהקשר של זלזול ועוינות. להיפך: הרב עומד על הקושי הגדול להיפרד מבעלי ברית. אך המגבלות של הציונות החילונית מחייבות אותנו להינתק ממנה ככל שמדובר בשאלות של רוח וערכים. שיתוף הפעולה הוא חלקי בלבד.

ג. "מה יאמרו שונאי ציון": המדינה והאנטישמיות

ברית הגורל היהודית מתבטאת, כאמור, גם בעמידה משותפת לנוכח שנאת ישראל. בין "שש הדפיקות" שהזכיר הרב סולובייצ'יק, הוא מנה גם את יכולתה של המדינה להגן על היהודים מפני שונאיהם. האנטישמיות מהווה נימוק לצורך במדינה יהודית. לאחר הקמת המדינה, היהודים יכולים להתגונן מפני שונאיהם; אך גם לאחר הקמת המדינה, האנטישמיות לא נעלמה: מדינת ישראל מבודדת היא כיום בדיוק כבדידותה של כנסת ישראל במשך אלפי שנות קיומה... בשעה שהרבה ממנהיגיה חשבו, כי פתרה את הבעיה היהודית, חיסלה את הבדידות והכניסה תקינות בקיומנו. ההנחה שמדינת ישראל החלישה את האנטישמיות בטעות יסודה. להפך, האנטישמיות התגברה, והיא משתמשת בעלילות שווא על מדינת ישראל במלחמתה נגדנו.

(דברי הגות והערכה, עמ' 42)

הגורל היהודי הייחודי אינו תוצאה של נסיבות היסטוריות בעייתיות, אלא נגזר ממהותו של עם ישראל. לכן מדינת ישראל אינה יכולה לפתור את בעיית האנטישמיות, הנגזרת מגורלנו הייחודי.

במקום אחר הרב סולובייצ'יק משתמש באנטישמיות כהוכחה לערכה ולחשיבותה של המדינה. בכל הדורות, אומר הרב סולובייצ'יק, אפשר ללמוד על עקרונות היסוד של היהדות, מתוך התקפותיהם של שונאי ישראל. "כאשר השונא מתקיף עיקרון מסוים ביהדות, הרי זה סימן כי

הוא יסוד מוסד ובעל חשיבות גדולה". בעבר התקיפו שונאינו את בית המקדש, השבת, המילה, ובייחוד - את לימוד התורה שבעל פה. היום הם מתקיפים את מדינת ישראל. הרי שאין לך סימן טוב מזה, כי המדינה היא בעלת כוחות סמליים גדולים, ושהינה, למרות שכבת אבק החולין המכסה אותה, בעלת קדושה פנימית הנובעת מקדושת הנצח של כנסת ישראל. (חמש דרשות, עמ' 110-111)

אם כן, שנאתם של אויבי ישראל למדינה היא המוכיחה את המעמד החשוב שיש למדינה בעולם היהודי. אך אותו טיעון בדיוק משמש את הרב סולובייצ'יק גם כדי להגביל את מעמדה של מדינת ישראל. אחרי הקמת המדינה, כתב הרב סולובייצ'יק, היו יהודים שדרשו לבטל את צום תשעה באב: "הלא המשיח כבר בא והתגשמו כל תקוותינו!". הרב סולובייצ'יק תוקף את טענתם: כיצד יסבירו יהודים אלו את העובדה, שבכל השנים לא הסכימו משקיפי האומות המאוחדות להוקיע רציחות של רוצחים ערביים, ומאידך היו תמיד מוכנים ומזומנים להוקיע לאתר תגובת הגנה של חיילי ישראל!... הישמעאלים, המוסלמים, ונהרו הבראהמיני בשעתו, הכנסייה הקתולית ואף פקידים מסוימים במחלקת המדינה בווישנינגטון - שיש ביניהם העוינים זה את זה - מאוחדים יחדיו בעניין שנאת ישראל. תסביך זה מגיע עד האבסורד ממש.

(ימי זיכרון, עמ' 160)

אם כן, הרב סולובייצ'יק מזכיר את האנטישמיות בקשר למדינה בשלושה הקשרים עיקריים¹⁶. ראשית, האנטישמיות מהווה נימוק לחיוניות של הקמת מדינת ישראל. שנית, השנאה המתמקדת במדינת ישראל מוכיחה את חשיבותה של המדינה. שלישית, השנאה הזו מוכיחה שעדיין לא נפתח עידן המשיח, שבו ישתנה הגורל היהודי, ולא תהיה עוד שנאה גורפת כלפי עם ישראל.

ד. התנגדות או ניתוק: העמדה החרדית

דודו של הרב סולובייצ'יק, הרב יצחק זאב סולובייצ'יק ("הגרייז"), עלה לירושלים, והפך לאחד ממנהיגי הקהילה החרדית. הגרייז נחשב מתנגד חריף לציונות ולמדינת ישראל. לאחר שנפטר הגרייז בשנת תש"ך, נשא עליו הרב סולובייצ'יק הספד נרגש, שהתפרסם תחת הכותרת 'מה דודך מדוד'. מוקד ההספד היה תיאור שיטת הלימוד של בית בריסק, שהגרייז היה נציגו המובהק. אך בין היתר, עסק ההספד גם ביחסו של הגרייז לציונות. בהקשר זה העלה הרב סולובייצ'יק טענה מקורית:

אמרו עליו שהתנגד למדינת ישראל. אמירה זו אינה נכונה. התנגדות למדינה מבטאת תפיסת עמדה כלפי גוף פוליטי, שהיא עצמה פעולה פוליטית. דודי היה מנותק לגמרי מכל חשיבה והגבה סוציו-פוליטית. מה שאפשר לומר עליו הוא, שהמדינה לא מצאה מקום במערכת חשיבתו ההלכית, ובסולם הערכים ההלכיים שלו. לא היה לאל ידו לתרגם את האידיאה של ריבונות מדינית חילונית לתכנים ולערכים הלכיים. (דברי הגות והערכה, עמ' 89)

הקמת המדינה, אומר הרב סולובייצ'יק, היא "המאורע היותר חשוב שאירע בדברי ימי ישראל בתקופה החדשה"¹⁷. אך הגרייז התעלם מהמאורע הזה, משום שלא ראה אפשרות ללכד את

16. ד' שוורץ, "משנתו של הרב י"ד סולובייצ'יק בראי הגות הציונית-דתית: החילון והמדינה", בתוך: א' שגיא (עורך),

אמונה בזמנים משתנים, ירושלים תשנ"ז, עמ' 137.

17. דברי הגות והערכה, עמ' 90.

ההתרחשות הריאלית עם העולם ההלכתי. הרב סולובייצ'יק מבהיר את כוונתו: אין הוא מתכוון לומר שההלכה מתנכרת לעצם הרעיון של מדינה יהודית. להפך; "מקום בראש מזומן למדינה בהשקפת עולמה של ההלכה"¹⁸. אך זאת במדינה אשר מתנהלת לפי ההלכה, או שלפחות מראה סימנים של התקרבות לאורח החיים הזה. בפסקה שציטטנו קודם, הרב סולובייצ'יק מדבר על הבעייתיות של "ריבונות מדינית חילונית". מדבריו בהמשך משתמע שהבעיה אינה בעצם ה"ריבונות המדינית", אלא רק ב"חילונית". אפשר לסכם את העמדה שמציג הרב סולובייצ'יק בקביעה שהגרי"ז לא התנגד למדינה חילונית; הוא פשוט התעלם ממנה, ולא מצא לה מקום בהשקפת עולמו.

זהו תיאור נדיר ורב עוצמה של העמדה החרדית, בגוון הייחודי שנתן לה הגרי"ז. אך הרב סולובייצ'יק רומז לכך שהוא עצמו אינו מקבל עמדה זו, וחולק על דודו. "אמנם יש אומרים", הוא כותב, "שההלכה... אינה יודעת טיבה של אכזבה, ואינה מקבלת מרות המאורע... גם אם מלכות החילונית יצוקת ברזל וכבירת כוח היא, לא תתחלחל ההלכה ולא תתייאש"¹⁹. הרב סולובייצ'יק מתח בדרשותיו ביקורת חריפה על התנהלות מנהיגי מדינת ישראל החילוניים²⁰. הוא מתח ביקורת גם על אנשי "המזרחי": פעם שמעו אותו תלמידו אומר בזעם, שהיחידים שאפשר לסמוך עליהם בארץ ישראל הם "נטורי קרתא"²¹. אך הרב סולובייצ'יק התמיד בתפישתו הציונית, כנראה גם מתוך אמונה שאסור להלכה להיכנע למציאות החילונית ולהזניח אותה. אנשי ההלכה חייבים להמשיך להילחם על דמותה של המדינה. דודו הגרי"ז הכיר גם הוא בערכים הללו, אך פחד שהעימות המתמיד עם המדינה החילונית יביא לשחיקה של העמדה הדתית-הלכתית הטהורה²².

הרב סולובייצ'יק אינו מדגיש כאן את משמעותה הדתית של מדינת ישראל כפי שהיא בהווה. הוא אינו מדבר על תרומתה לשרידה הפיזית של היהודים, או לחיזוק הזהות היהודית. מההספד 'מה דודך מדודי' משתמע שהערך של מדינת ישראל נמדד לפי מידת יכולתה להפוך למדינה היהודית האידיאלית, מדינת התורה וההלכה. ממאמר זה עולה שהציונות של הרב סולובייצ'יק ינקה ממאונתו שיהיה אפשר לקרב את מדינת ישראל לא-להי ישראל. כאן המקום להעמיק בניתוח הערך שהרב סולובייצ'יק מוצא במדינה.

ה. בין המדינה האידיאלית למדינה הריאלית

ראינו קודם לכן את דבריו של הרב סולובייצ'יק בנוגע לתועלת הדתית שאותה מביאה המדינה, על ידי חיזוק הזהות היהודית ועמידה על הגנת היהודים. חשוב לשים לב: בדבריו של הרב סולובייצ'יק על המדינה אין כל משמעות משיחית²³. הרב סולובייצ'יק אינו מדבר על "אתחלתא דגאולה" או על "ראשית צמיחת גאולתנו". די שוורץ טען כי לדעת הרב סולובייצ'יק הן

18. שם.

19. שם, עמ' 90-91.

20. זהו אחד המוטיבים היסודיים בקובץ חמש דרשות.

21. צ' שכטר, נפש הרב, ירושלים תשנ"ד, עמ' כד.

22. דברי הגות והערכה, עמ' 91.

23. וורצבורגר (לעיל, העי' 2), עמ' 119.

האנטישמיות המופנית כלפי המדינה והן אופייה החילוני, מוכיחים שעדיין לא נפתח עידן הגאולה.²⁴

הרב סולובייצ'יק מוצא במדינה ערך ומשמעות, אך אלו ערך ומשמעות הנובעים במישרין מניתוח ריאלי של מצב עם ישראל והתועלת שהוא מפיק מן המדינה. כך מתבטא הרב סולובייצ'יק במקומות שונים, מעבר לאותן "שש דפיקות" שראינו. כך, למשל, תיאר הרב סולובייצ'יק, בדרשה שנשא בוועידת המזרחי באמריקה, את המניע של ראשוני הציונות הדתית:

יוסף של תרס"ב [=תנועת המזרחי] הרגיש - אף שלא יכול היה לנסח את תחושותו במשפטים ברורים על פי כללי הדקדוק - כי אותה בריסק ואותה מינסק, וילנה וורשה היהודיים, אותה מוהילב ואותה הומל ויקטרינוסלב על בתי המדרש והישיבות שלהן, על החיים היהודיים-הדתיים התוססים שבהן, יהפכו, קודם כל, לחילוניות, ושנית - יימחו מעל פני האדמה.

(חמש דרשות, עמ' 22)²⁵

מדברי הרב סולובייצ'יק שם עולה שהמניע הבסיסי של ראשוני המזרחי היה התחושה העמומה שהחיים היהודיים המסורתיים של מזרח אירופה עומדים להגיע לקצם. היהדות הדתית צריכה להתמודד עם אתגרים חדשים, ובראשם - האנטישמיות, החילוניות והמודרנה. מדינת ישראל מוצגת כפתרון מעשי למצוקות הללו שהזמן גרמן.

במקומות אחרים דיבר הרב סולובייצ'יק על המדינה כאמצעי להגשמת מצוות יישוב ארץ ישראל: ...שבהקמת המדינה חשיבות הלכתית, מאחר שבאמצעותה נוכל לקיים את המצווה של ירושה וישיבה. אמרנו, מצווה זו מתקיימת לא רק בבנינה המשקי של הארץ, אלא גם על ידי ריבונותנו בה.

(חמש דרשות, עמ' 88)

בכל אלו אין זכר לתפישה משיחית. בכך שונה הרב סולובייצ'יק מאוד מהרב קוק ומתלמידיו. הציונות שלו אינה משיחית, אלא מעשית. יהיו שיראו בכך חיסרון. אך חשוב להבין את המשמעות העמוקה של גישת הרב סולובייצ'יק. התפישה המשיחית של מדינת ישראל היא שאלה שאי אפשר להוכיח או לשלול אותה באופן הגיוני. איך אפשר להוכיח לאדם שאנו נמצאים בתהליך של גאולה? כשאנו מבססים את עמדתנו הציונית-דתית על תפישה גאולית, אנו נמצאים במצב בעייתי מבחינה חינוכית. אם תלמידנו יפקפקו באפיון התקופה כדור הגאולה, יהיה לנו קשה מאוד לשכנע אותם, והם עלולים להפסיק להזדהות עם הציונות בכלל. גישתו של הרב סולובייצ'יק מניחה מסד איתן ומוצק לציונות הדתית. זוהי ציונות דתית שאינה נסמכת על אפיון משיחי, אלא על ראייה מפוכחת של המציאות היהודית: יותר טוב ליהודים לחיות עם מדינה מאשר בלי מדינה. הספקות בנוגע לתהליך הגאולה המשיחי אינם מעלים ואינם מורידים לגבי התפישה הציונית הזו. ייתכן שמדינת ישראל היא שלב משמעותי בתהליך הגאולה. הלוואי שכך הוא. אך גם אם לא, עדיין יש לה ערך דתי עמוק.

תפישתו של הרב סולובייצ'יק מייחסת למדינה משמעות דתית, אך נזהרת מלראות בה ערך עליון:

בכל לבנו מעריכים אנו את המדינה, מתפללים לשלומה, שולחים אליה את בנינו ועומדים

24. שוורץ (לעיל, הע' 16), עמ' 129-131.

25. ועי' גם: בסוד היחיד והיחד, עמ' 424-425.

מאוחדים להגן עליה. אבל אין היא הטוב העליון. האידיאל העליון ביותר שלנו הוא השקפת העולם שלנו. (שם, עמ' 76)

גם השעבוד למדינה יכול ליהפך לעבודה זרה. אפילו אם יבואו כל גדולי עולם שאחתום כי כל נאמנותי הבלתי מסויגת נתונה למדינה, שהיא כיום האידיאל העליון ביותר ליהודים - לא אתן ידי לכך בשום פנים ואופן... השתעבדות אחת בלבד יש לנו, והיא להקב"ה ולתורה. (על התשובה, עמ' 142)

ישנן שאלות אשר הרב סולובייצ'יק אינו מתייחס אליהן כמעט במאמר 'קול דודי דופק'. הרב סולובייצ'יק מתאר את התועלת הדתית שיש במדינת ישראל של ימינו, ואת הקריאה ההיסטורית העולה ממנה כלפי העם היהודי. הוא אינו מתייחס כמעט לשאלת משמעותה של מדינת ישראל האידיאלית²⁶. ראינו שבמאמר 'מה דודך מדודי' כותב הרב סולובייצ'יק על המדינה האידיאלית, ש"מקום בראש" מזומן לה בהשקפת עולמה של ההלכה²⁷. הרב סולובייצ'יק אף רמז שם שהשאיפה שמדינת ישראל תתפתח בכיוון זה, היא שמנחה את עמדתו הציונית. אך מהו ערכה של אותה מדינה אידיאלית? איזו תרומה תהיה לה לחיים היהודיים? במקום אחד כותב הרב סולובייצ'יק:

אם תשאלוני: במה מתבטא תפקידה של מדינת ישראל? הייתי עונה: שליחותה של מדינת ישראל איננה חיסול בדידותה המיוחדת של כנסת ישראל או ביטול ייחוד גורלה - בזה לא תצליח - אלא העלאת עם-מחנה לדרגת עדה-גוי-קדוש, והפיכת שיתוף גורל לשיתוף ייעוד. (שם, עמ' 52-53)

אם כך, מדינת ישראל צריכה לתרום לחיזוק התודעה הרוחנית הקולקטיבית של העם היהודי, ולהביא להתמסרותו לעבודת שמים. אך באיזה אופן המדינה כמערכת היא משמעותית בתהליך הזה? האם ריכוז כל העם ופיתוח תרבות לאומית הם החשובים? האם השפעתה של ארץ ישראל תתרום לתהליך? ושאל הרב סולובייצ'יק מתכוון רק לניצול משאביה הקולקטיביים של המדינה למטרות חינוכיות ותורניות?

מובן שהרב סולובייצ'יק סבור שעלינו לחתור למדינה שתהיה יהודית ותורנית ככל האפשר. אך האם למדינה כזו יהיה ערך מיוחד בהשקפת עולמנו, מעבר לקיום קהילה תורנית בלי מדינה? האם התורה תתפתח באופן מיוחד במדינה יהודית-תורנית ריבונית²⁸? האם עמידתנו מול הקב"ה כיחידים וכציבור תושפע ממדינה כזו? לכל השאלות האלו הרב סולובייצ'יק אינו נותן תשובה.

1. מדוע לא עלה הרב?

שאלה ביוגרפית אחת מטרידה בדרך כלל את הישראלים הלומדים את המאמר 'קול דודי דופק': מדוע הרב סולובייצ'יק עצמו לא עלה לארץ? במאמר זה עיסוקי המרכזי אינו בשאלות ביוגרפיות, ואין אני מתיימר לרדת לסוף דעתו של הרב סולובייצ'יק. ייתכן שחשש שהמפעל האדיר שהקים

26. ראה: D. Singer and M. Sokol, 'Joseph Soloveitchik: Lonely Man of Faith', *Modern Judaism* 2, 1982, p. 253.

27. דברי הגות והערכה, עמ' 90.

28. ראה: י' בלידשטיין, "עם ישראל בהגותו של הרב סולובייצ'יק", בתוך: א' שגיא (עורך), אמונה בזמנים משתנים, ירושלים תשנ"ז, עמ' 160.

בארה"ב יקרוס אם יעזוב. תלמידי הרב סולובייצ'יק אומרים שהרב היה סבור שמנהיגים רוחניים בארצות הגולה צריכים להרהר פעמיים לפני שיעלו לארץ, כדי שלא יתמוטט המפעל הרוחני שהקימו²⁹.

ייתכן גם שסיבות אחרות היו לו. בידנו עדות אחת, שכתב הרב סולובייצ'יק עצמו. הרבנית מרים שילה למדה עם תלמידותיה את המאמר 'קול דודי דופק', ולאחר מכן שלחה מכתב לרב סולובייצ'יק, ושאלה אותו מדוע אינו עולה ארצה. הרב סולובייצ'יק השיב לה במכתב, שנצטט את חלקו המרכזי³⁰:

כבוד הגברת מרים שילה שתחי,

שלום וברכה!

אני מבקש שליחה על אשר לא נזדקקתי לאיגרתה בתכיפה, ואיחרתי עד כה. קשה הייתה עליי, וגם עדיין קשה, היא הכתיבה. שקוע הנני באבלות על מות רעייתי החביבה, בבת עיני וחמדת נפשי, זכרונה לברכה. עולמי התמוטט וחרב. כאמור, גם עכשיו אני כותב בדמע ובדם לבי הקרוע והמורתח.

אני מודה לה על דבריה, ואני מקבל את תוכחתה ברצון. אמנם חטאתי לארץ הקודש. הנני בין המפגרים. מובן שהרבה גורמים בלתי תלויים בי עכבוני. בכל זאת איני מבקש אמתלא, ואין אני מלמד סנווריה על עצמי. אשמתני, והקולר תלוי בצווארי. אשתקד החלטנו, אני ורעייתי ז"ל, לבוא ארצה ולעשות שמה כשישה חודשים, כדי לראות את הארץ ואת העם היושב בה. אולם, רבות מחשבות בלב אדם, אירע מה שאירע, ורבות אנחותיי ולבי דווי! הרבה ממכריי ומידיי היושבים בין בארץ ובין בגולה, מאיצים בי שאבוא עכשיו. גם גברתי הדגישה במכתבה, כי שעת רצון וגם שעת משבר רוחני היא עתה. אולם רבותינו סיפרו לנו על כיפה של חשבונות שהייתה חוץ לירושלים, מפני שכל המחשב ומוצא חשבוננו חסר מצטער, ובירושלים כתוב 'משוש כל הארץ'.

הדברים קל וחומר לכיפה של אבלות קודרת שאני נמצא בתוכה, שצריכה להימצא חוץ לירושלים. איך אפשר לי עכשיו לעלות ירושלימה, ואני איש קשה רוח ומר נפש? אין ההשראה חלה במצב של דיכאון, עיצבון וצער...

בכבוד רב

יוסף דוב הלוי סולובייצ'יק

29. צ' שכטר, נפש הרב, ירושלים תשנ"ד, עמ' צח.

30. התפרסם אצל צ' שכטר, מפניני הרב, ירושלים תשס"א, עמ' קצט.

* * *

בין תלמידי הרב סולובייצ'יק אפשר למצוא אגדה מוזרה: חצי שנה לפני ההכרזה על הקמת המדינה, מספרת האגדה, התקשרו לרב סולובייצ'יק אנשי הסוכנות היהודית, וביקשו שידבר עם הבישוף הקתולי של בוסטון, כדי שזה ישפיע על המדינות הקתוליות של דרום אמריקה שיצביעו באו"ם בעד הקמת מדינת ישראל. הרב סולובייצ'יק ניגש לבישוף, שכנע אותו, ובזכותו היתוספו שבעה קולות בעד הקמת המדינה, ואלו הכריעו את הכף³¹. תמצית האגדה: הרב סולובייצ'יק הקים את מדינת ישראל. אני מרשה לעצמי לפקפק באמינות הסיפור הזה. אך גם ללא הנופך האגדי, הרב סולובייצ'יק תרם הרבה לציונות: הן מבחינה מעשית, על ידי חברותו הפעילה בתנועה הציונית באמריקה, ועידוד תלמידיו לעלות לארץ; והן על ידי כינון מערכת הגות משמעותית, הנותנת בסיס רעיוני לעמדה ציונית דתית.

31. מפניי הרב, עמ' ה.